

Л. Бабій,

Національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, м. Тернопіль

КУЛЬТУРНИЙ СТЕРЕОТИП, ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «КЛАС» У БРИТАНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті розглядаються підходи до трактування стереотипу у сучасних лінгвокультурологічних дослідженнях. Виокремлюються його типи, функції та моделі репрезентації. Аналізується реалізація концепту «клас» у британській мовній картині світу на прикладі короткої розповіді England vs England британської письменниці Доріс Лессінг.

Ключові слова: *концепт, лінгвістичний стереотип, етнокультурний стереотип, мовна картина світу.*

В статье рассматриваются подходы к определению стереотипа в современных лингвокультурологических исследованиях. Выделяются его типы, функции и модели репрезентации. Анализируется реализация концепта «класс» в британской языковой картине мира. на примере короткого рассказа England vs England британской писательницы Дорис Лессинг.

Ключевые слова: *концепт, лингвистический стереотип, этнокультурный стереотип, языковая картина мира.*

In the article we view the approaches to the definition of stereotype in contemporary linguocultural studies. Its types, functions and models of representation are distinguished. The realization of the concept «class» in British language world picture is analyzed based on the example of a short story England vs England by Doris Lessing.

Key words: *concept, linguistic stereotype, ethnocultural stereotype, linguistic picture of the world.*

Перебуваючи в руслі антропоцентричної парадигми, увага дослідників у лінгвістиці кінця ХХ століття спрямована на аналіз «людини в мові і мови в людині» [7, с. 6]. Переформовуючи думку І. А. Бодуена де Куртене, про те, що «мова існує лише в індивідуальному мозку, лише в душах, лише в психіці індивідів або осіб, які формують цю мовну спільноту» [цит за 7, с. 6], можемо припустити, що, вивчаючи певну мову, мову, як «дім духу» (М. Гайддегер) можна збагнути душу певної етнічної спільноти.

Актуальність статті визначається великою кількістю теоретичних праць і дисертацій, предметом яких є способи реалізації ключових концептів британського суспільства. Вивченням концептів як базових одиниць мисленнєвого коду займалися Н. Арутюнова, Г. Вежбицька, В. Виноградов Д. Ліхачов, О. Кубрякова, В. Маслова, З. Попова, І. Стернін

Вивчаючи і порівнюючи мовні картини світу, О. Корнілов, горить про національний склад мислення, зафіксований у мові представників цієї культури, саме він визначає, що представники цієї культури дивляться на світ і бачать саме ЦЕ і саме ТАК, разом з іншими такими ж представниками [4, с. 77]. Тому, підсумовує О. Корнілов, мова – невід’ємна і найважливіша частина будь-якої національної культури, для повноцінного осмислення якої, необхідно збагнути спосіб мислення нації, подивитися на світ очима носіїв цієї культури. Ще раз підтверджуючи визначення Е. Сепіра про те, що «культуру можна визначити як те, ЩО думає і робить визначена спільнота. Мова є те, ЯК думають» [цит. за 4, с. 78]. Саме розуміння мовної картини світу сприяє глибинному розумінню національної мови як системи її бачення світу. [4, с. 78]

Ми проникаємо в образ мислення нації, в її спосіб бачення світу, розуміємо особливості менталітету носіїв цієї культури і мови, лише пізнавши план змісту цієї мови, а глибинне знайомство із семантикою чужої мови, передбачає, на думку О. Корнілова, оволодіння мовною картиною світу, саме цієї національної мови, як системи бачення світу, тобто *мовна картина світу є системою бачення світу носіями цієї мови.*

Важливим терміном когнітивної лінгвістики є **національно-культурний простір**, який В. Маслова трактує як інформаційно-емоційне поле, віртуальний і, водночас, реальний простір, в якому функціонує людина, і, який усвідомлюється під час зіткнення з явищами іншої культури. У цю категорію входять національні та індивідуально-особистісні уявлення про явища культури у членів певної культурно-національної спільноти.

На думку В. Маслової, саме аналіз концептів дає змогу отримати інформацію про універсальні та ідіоетнічні риси світобачення будь-якого народу [7, с. 18].

Маслова потрактовує концепт, як «поняття, закорінене в культуру» (за Н. Арутюновою, В. Телія), яке має емотивність, конотацію, є аксіологічним за своєю природою, має «назву» [7, с. 39].

Культура народу вербалізується в мові, саме мова акумулює ключові концепти культури. Вивчення концептів, вважає Ю. Степанов, допомагає виявити особливості світосприйняття народу, уявити концептуальну і національну картини світу.

Належність до конкретної культури, зазначає В. Маслова, визначається наявністю базового стереотипного ядра знань, яке повторюється в процесі соціалізації особистості в цьому суспільстві. Це своєрідний стабілізуючий фактор, який дає змогу зберігати і трансформувати певні домінуючі складові даної культури і, водночас, виявляти себе «своїм» і могли розпізнати «свого».

Роботи, у яких вивчається «лінгвістичний» стереотип, як мовний вираз із фіксованою формою, і стереотип свідомості, як уявлення про людей, предмети, ситуації – це дослідження, які проводили Г. Патнем, У. Квастгоф, Т. А. Ван в Дійк, Е. Бартмінський, В. Красних, О. Белова

Більшість дослідників першу згадку про стереотип пов’язують з американським публіцистом і соціологом В. Ліппманом, який у праці «Громадська думка» (1922) визначає стереотип як образ певного явища в уяві людини і, водночас, думка про нього, засвоєна з навколишнього середовища ще до пізнання самого об’єкта.

У своїй праці він зазначає, що «нам розповідають про світ ще до того, як ми його бачимо. Ми отримуємо уявлення про більшість речей ще до того, як безпосередньо стикаємося з ними. Серед причин застосування стереотипів В. Ліппман виокремлює економію зусиль та те, що система стереотипів може слугувати ядром нашої особистої традиції, захисту нашого становища у суспільстві. Він вважає стереотипи картиною світу без протиріч, в ній містяться наші звички, смаки, здібності, задоволення, надії. В цьому світі люди і предмети займають призначені для них місця і діють очікуваним способом. Він порівнює відчуття у такому світі у зі зручністю розношених черевикув [3, с. 95].

Першим звертає увагу на зв'язок стереотипів з мовою американський філософ Г. Патнем. Г. Патнем показує, що «традиційне» значення, як сукупність необхідних і достатніх умов, не може служити для встановлення референції і пропонує включити в опис значення слова разом з синтаксичним компонентом і «енциклопедичною» інформацією про екстенціонал, опис стереотипу, як певного загальноприйнятого уявлення про денотат [цит. за 2, с. 1].

На сучасному етапі авторитетними є роботи польського дослідника Є. Бартмінського, який співвідносить мовну картину світу і мовний стереотип як частину і ціле. Для Є. Бартмінського «стереотип як конвенційне уявлення про предмет, яке стосується того, як цей предмет виглядає, як діє, яку він містить у собі спрощену теорію предмета є елементом всієї розгорнутої культурно-мовної картини світу, створює цю картину світу разом з іншими елементами» [1, с. 12].

Є. Бартмінський вважає, що для поняття етнічного стереотипу важливою є не лише мовна компетенція, а й прагматична компетенція (знання про світ, зовнішню діяльність).

Розлоге визначення стереотипу пропонує О. Кубрякова у словнику Когнітивних термінів, розглядаючи його як стандартну думку про соціальні групи або про окремих осіб як представників цих груп, зазначаючи, що стереотип має логічну форму судження в загострено спрощуючій та узагальнюючій формі з емоційним забарвленням, що приписує певному класу осіб певні ознаки та установки, чи, навпаки, відмовляє їм в цих ознаках та установках. О. Кубрякова, слідом за У. Квастгофом виділяє функції стереотипу, виокремлюючи **когнітивну**, яка полягає у генералізації при впорядкуванні інформації, коли відмічають те, що кидається в очі; **афективну**, яка проявляється в міжетнічному спілкуванні як виявлення «свого» на противагу «чужому» та **соціальну**, як розмежування «внутрішньо групового» та «між групового», що веде до соціальної категоризації, утворенню соціальних структур, на які активно орієнтуються в повсякденному житті.

Т. Ван Дійк наголошує, що важливу роль відіграє орієнтація за національною ознакою і що для стороннього спостерігача вона найбільше виражається як упередження, які найгостріше реалізуються підчас міжетнічного спілкування [5, с. 178].

В. Маслова розглядає стереотипи як певний фрагмент концептуальної картини світу, який існує в свідомості.

Ю. Прохоров вважає, що стереотип – це певне уявлення про дійсність або її елемент з позиції «наївної» буденної свідомості. За такого розуміння виявляється, що за будь-якою одиницею мови стоїть стереотип, стереотипний образ. Для лінгвістів важливо, щоб ця одиниця реалізувалася в мовленнєвому спілкуванні у вигляді частотної, стандартної асоціації в стандартній для даної культури ситуації.

Виділяють соціальні, ментальні (стереотипи мислення і поведінки), етнокультурні стереотипи, стереотипи спілкування [7, с. 57].

Культурні стереотипи, засвоюються з того моменту, коли людина починає ідентифікувати себе з певним етносом, певною культурою, і усвідомлювати себе їх елементом.

Стереотипи виконують низку когнітивних функцій – функцію схематизації, спрощення, формування і збереження групової ідеології та ін.

Сучасні стереотипи нав'язані культурою. Сукупність ментальних стереотипів етносу відома кожному його представнику. Такі стереотипи використовуються носіями мови в стандартних ситуаціях спілкування.

Чим старіша культура, тим більше вона стереотипізована, тим більше в ній стереотипів, штампів, кліше, за якими приховується особистість мовця. Таким чином, пояснює В. Маслова стереотипи спрощують соціальні контакти.

Кількість порівнянь з тим чи іншим словом-стимулом напряму залежить від кількості асоціацій: чим багатший асоціативний потенціал слова, тим більше для нього дано різних порівнянь.

Н. Уфимцева вирізняє етнічні і культурні стереотипи, на її думку етнічні стереотипи не піддаються само-рефлексії «наївного» члена етносу і є фактами поведінки і колективного підсвідомого, їх не можливо спеціально навчити, а культурні стереотипи піддаються само рефлексії і є фактами поведінки, індивідуального підсвідомого і свідомого і їх вже можна навчити, що є важливим для вивчення мови та культури етносу [7].

Дослідниця О. Вілінбахова, зазначає, що різні стереотипи мають різну кількість описових і оцінних ознак, і можуть бути «сильними», тобто детальними і емоційно забарвленими, якими є, наприклад, стереотипи людей: соціальні, гендерні, вікові, професійні ролі, національна приналежність, абстрактні поняття (війна, розлучення, бізнес), а слабкими є, зазвичай, стереотипи конкретних неживих предметів [2, с. 1].

Найрозповсюдженішими є етнічні стереотипи, за ними йдуть стереотипи ролей, які люди можуть відігравати у сім'ї, суспільстві.

У дисертаційному дослідженні О. Вілінбахова виокремлює вербальні моделі репрезентації стереотипів (засобами фонологічного, морфологічного, номінативного і синтаксичного компонентів) і характеризує за ступенем експліцитності, коли маркується відповідність, протиріччя чи звернення до стереотипу для інтерпретації. Серед різновидів стереотипів виділяє стереотип образ, вірєць, ексцес, а також характеризує їх за ступенем універсальності чи ідіоетнічності. Цю класифікацію ми використовуємо для характеристики стереотипів, виявлених у творі Д. Лессінг *England vs England*.

Загальновідомим є той факт, що одним із визначальних факторів визначення приналежності індивіда до класу є його мова. О. Корнілов вважає, що деякі національні риси неможливо зрозуміти без входження в лінгвістику, оскільки їх можна збагнути, проаналізувавши відповідну лексику, фразеологізми, за допомогою аналізу текстів, вивчення гумору та іронії, типових прикладів із фольклору [4, с. 90].

Саме у Великій Британії такі концепт як КЛАС займає одне з найважливіших місць в ієрархії цінностей і є особливо важливими для формування британського національного менталітету. І сьогодні одним із Включових показників класової приналежності залишається мова, манера говорити, регіональний акцент, інтонація.

Твори сучасних британських авторів є яскравими прикладами реалізації ключових концептів британського суспільства. У короткому оповіданні Доріс Лессінг «England versus England» у центрі конфлікту стоїть питання класу, як одного з ключових концептів британського суспільства. Головний герой твору – виходець із робочого класу, який навчається у в університеті. Жоден з членів його сім'ї не мав змоги отримати вищу освіту. Батько його – шахтар, голова профспілки та поважний громадянин у своїй спільноті, брат працює на шахті, а сестра хотіла навчатися у педагогічному коледжі, проте у сім'ї вже не було коштів на навчання ще когось із дітей. Чарлі перебуває під сильним психологічним тиском, оскільки боїться не виправдати сподівань сім'ї. Це, своєю чергою, привело до емоційного розладу. Хоча це, виявляється, не єдина причина його внутрішнього конфлікту Постійний внутрішній та зовнішній конфлікт спричинений класовими суперечками. Він не почуває себе своїм ні серед односельців, ні особливо серед представників середнього та вищого класу. Ці суперечки передаються через внутрішні діалоги, які постійно веде Чарлі та види мовлення, які він обирає, залежно від того з ким він спілкується.

Розмова з сусідами – шахтарями, мова яких передається з традиційним для нижчих класів «ковтанням» голосних є прикладом фонологічного компоненту. Проводжаючи Чарлі назад на навчання у Оксфорд, шахтарі мовлять, застосовуючи метафори для характеристики місця навчання (номінативний компонент):

«So you're back to the **dreaming spires**,» said one man, nodding goodbye.

«Off to **t'palaces of learning**,» said another.

The third man, adding his tribute to this, the most brilliant son of the village, said: «You'll be coming back to a right Christmas with us, then, or will you be **frolicking with fiords and t'earls you're the equal of now?**»

Чарлі відповідає у такій же манері стосовно того, скільки днів він проведе тут на канікулах наступного разу

«For a day or so, any road,» said Charlie, in obedience to the prompting spirit. «That's time enough to spend with **t'hewers of wood and t'drawers of water.**»

Така відповідь була водночас іронічною та, з іншого боку, відповідала загальному тону та манері розмови.

Прощальними словами батька Чарлі були: «Sorry I've not had more time with you, son,» said Mr. Thornton, «but you know **how 'tis.**»

Оскільки навчання в університеті у односельчан Чарлі асоціюється із *frolicking with fiords and t'earls*, то на питання брата про причини його несподіваного приїзду Чарлі іронічно пояснює: «I got fed with **t'earls and t'dukes.**»

Про те, що дійсно бентежило Чарлі, він сказав братові просторіччям

«What if I don't pass **t'examinations,**» said Charlie in a rush.

«No, s'all right,

«But I haven't said **owt.**»

«**She what?**» Charlie's guilt almost overpowered him, but the inner didactic voice switched on in time and he spoke through it.

Для англійців опис житла – це завжди фонові інформація, оскільки місце знаходження будинку свідчить про заможність та класову приналежність сім'ї. Сім'я Чарлі жила у Дочестері. Опис житла типового для шахтарського містечка є стереотипом-образом.

There were two thousand houses, exactly alike, with identical patches of carefully tended front garden, and busy back yards. Nearly every house had a television aerial. From every chimney poured black smoke.

...He had stood on the front step and looked out on lines of grey stucco houses on either side of grey tarmac; on grey ugly lampposts and greyish hedges, and beyond to the grey minetip and the neat black diagram of the minehead.

У розмові з барменом (ірландцем за походженням) у пабі Чарлі може залишатися собою.

«That's right,» said Charlie. «I went to the doctor. He gave me a tonic and said I am fundamentally sound in wind and limb. 'You are sound in wind and limb,' he said,» said Charlie, parodying an upper class English voice for the Irishman's pleasure... (фонологічний компонент).

...I can never say anything to them I really think.» He looked at Mike to see if he had actually said these words aloud. He had, because now Mike said: «So you know how I feel. I've lived thirty years in this **mucking country**, and if you **arrogant sods** knew what I'm thinking half the time.» (номінативний компонент із метафоричним вживання мовних одиниць).

Прикладом синтаксичного компоненту, який маркує відповідність стереотипу є ситуація, коли Чарлі у розмові з лікарем висловлює причини свого емоційного розладу:

Young men from working class and lower-middleclass families on scholarships are particularly vulnerable. For them, the gaining of a degree is obviously crucial. In addition they are under the continuous strain of adapting themselves to middleclass mores that are foreign to them. They are victims of a clash of standards, a clash of cultures, divided loyalties».

... Which is all this unnatural mixing of the classes. Doesn't do, you know. People should know their place and stick to it».

My dear doc, when we scholarship boys jump our class, it's not we who suffer, it's our families. We are an expense, doc. And besides—write a thesis, Yd like to read it. ... Call it: Long-term effects on workingclass or lower-middleclass family of a scholarship child whose existence is a perpetual reminder that they are nothing but ignorant non-cultured clods. (stupid person) How's that for a thesis, doc? Why, I do believe I could write it myself.

У вагоні Чарлі зустрічає дівчину, яка є стереотипом-образом представниці вищого класу.

It was a girl. He saw then that she was pretty, and then that she was upperclass. Another Sally, he thought, sensing danger, seeing the cool, self-sufficient little face...

«She's had a good look, but can't make me out. My clothes are right, my haircut's on the line, but there's something that makes her wonder. She's waiting for me to speak, then she'll make up her mind. Well, first I'll get her, and then I'll speak.» (стереотип-образ)

Then he roughened his speech to the point of unintelligibility and said: «'Appen you'd like t'window up? What wi' t'rain and t'wind and all.»

«What?» she said sharply, her face lengthening into such a comical frankness of shock that he laughed out, and afterwards enquired impeccably: «Actually it is rather cold, isn't it? Wouldn't you like to have the window up?» She picked up a magazine and shut him out, while he watched, grinning, the blood creep up from her neat suit collar to her hair-line.

Проаналізувавши способи реалізації концепту «клас» через культурний стереотипи у розповіді Д. Лессінг *England vs England*, ми виявили, що найбільше прикладів виокремлено за допомогою фонологічного та номінативного компонентів.

Література:

1. Бартми́нский Е. Базовые стереотипы и их профилирование // Стереотипы в языке, коммуникации, культуре: сб. статей / сост. и отв. ред. Л. Л. Федорова. – М. : РГГУ, 2009. – С. 11–21.
2. Виллинбахова Е. Л. Модели репрезентации стереотипов в руссоком языке // автореферат дисерт. на соиск ученой степени кандидата филолог. наук. – Санкт Петербург, 2011. – 21 с.
3. Липпман У. Общественное мнение / Пер. с англ. Т. В. Барчуновой Редакторы перевода К. А. Левинсон, К. В. Петренко. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд., испр. и доп. – М. : ЧеРо, 2003, 349 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Д. Г. Лузина. – М., 1996. – 198 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / В. А. Маслова. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
8. Lessing D. *Englang VS England / Great Britain through Literature*. Навчально-методичний посібник для студентів факультету іноземних мов / М. Нацюк. – Тернопіль : Вектор, 2014. – С. 60–73.